

Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2013

De Republiek van Oranje, 1813-2013

Jaarboek
Parlementaire Geschiedenis
2013

De Republiek van
Oranje, 1813-2013

Redactie:
Carla van Baalen
Hans Goslinga
Alexander van Kessel
Jan Ramakers
Hilde Reiding
Jouke Turpijn

Centrum voor Parlementaire Geschiedenis
Nijmegen

Boom – Amsterdam

Foto omslag: Het monument op Plein 1813 in Den Haag, einde negentiende eeuw.
Foto: het Geheugen van Nederland

Vormgeving: Boekhorst design, Culemborg
Druk: Wilco, Amersfoort

© 2013 Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, Nijmegen

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 8953 129 2
NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Inhoud

Ten geleide	7
Artikelen	
<i>Matthijs Lok</i> , ‘Herwonnen vrijheid’. ‘1813’ als Nederlandse oorsprongsmythe	13
<i>Jouke Turpijn</i> , Herdenken in spiegelbeeld. De beleving van 50, 100 en 150 jaar Koninkrijk der Nederlanden	23
<i>Diederick Slijkerman</i> , Het politieke primaat: van Koning naar kabinet naar Kamer naar kiezers	35
<i>Jeroen Koch, Dik van der Meulen en Jeroen van Zanten</i> , ‘Wat is de constitutionele monarchie eigenlijk?’ De drie eerste Nederlandse koningen, de ministers en het parlement	47
<i>Remco Meijer</i> , ‘Een apart genre.’ Gesprekken van volksvertegenwoordigers met Emma, Wilhelmina, Juliana, Beatrix en Willem-Alexander	57
<i>Bert van den Braak</i> , ‘Weg met den troon, weg met de koningin!’ Republikeinse uitingen in het parlement	69
<i>Hans Engels</i> , Constitutionele observaties bij de minister van Staat	77
<i>Karin van Leeuwen en Marielle Scherer</i> , ‘Leden van het Europees Parlement’. Staats- hoofden te gast in Straatsburg	91
Spraakmakend debat	
<i>Anne Bos</i> , Toerekenen, aanrekenen, afrekenen? Debat over het rapport van de Inspectie Veiligheid en Justitie inzake het overlijden van Alexander Dolmatov, 18 april 2013	109
Egodocumenten/Bronnen	
<i>Jan Willem Brouwer</i> , Rondom ‘Het Huwelijk’. Uit het dagboek van premier Cals, 1965-1966	123
Interview	
<i>Hans Goslinga en Jan Ramakers</i> , Sybrand van Haersma Buma: ‘We moeten vertrouwen delegeren naar de burgers’	139

Herinneringen/necrologie

<i>Wim Slagter</i> , 'Ik gaan in see / met Jee-Tee-Vee'. In memoriam J.T. Vellenga (1920-2012)	147
<i>Hetty van Rooij</i> , In memoriam Piet van Zeil (1927-2012)	151
<i>Marcel ten Hooven</i> , IJdel, tactisch onhandig, maar wel verdienstelijk. Roelof Kruisinga (1922-2012)	155
<i>Hans Goslinga</i> , Een eenling die uitgroeide tot parlementaire held. Piet de Visser (1931-2012)	161
<i>Pieter Drooglever</i> , Liever juridisch maatwerk dan het politieke gewoel. Gerard Helders (1905-2013)	165
<i>Bas de Gaay Fortman</i> , Volkenrechtsgeleerde en staatsman. Peter Kooijmans (1933-2013)	171
<i>Willem Aantjes</i> , In memoriam Jan van Houwelingen (1939-2013)	175

Parlementaire kroniek

<i>Jan Ramakers</i> , Het parlementaire jaar 2012-2013	181
--	-----

Recensies

<i>Joost Rosendaal</i> , De voorgeschiedenis van tweehonderd jaar monarchie	207
<i>Jan Willem Brouwer</i> , De troonswisseling in boeken	211
<i>Henk te Velde</i> , Honderdvijftig jaar parlementaire geschiedenis	214
<i>Hansko Broeksteeg</i> , Een drama in verschillende bedrijven	215
<i>Lieven De Winter</i> , De kabinetsformatie ontleed	217
<i>Anne Bos</i> , De krankzinnige avonturen van D66	219
<i>Ron de Jong</i> , De ontwikkeling van het publieke debat	221
<i>Peter van Griensven</i> , De jaren zeventig: een scharnierdecennium	222
<i>Jac Bosmans</i> , Zin, nut en toekomst van christelijke politiek	224
<i>Harry Notenboom</i> , Andere geluiden uit Brussel	227
<i>Peter van der Heiden</i> , De pvv, een partij als alle andere?	228

Signalementen

<i>Jan Willem Brouwer</i> , <i>Alexander van Kessel</i> , <i>Jan Ramakers en Hilde Reiding</i> , Gesignaleerd	233
---	-----

Lijst van afkortingen	239
------------------------------	-----

Over de auteurs en de redactie	243
---------------------------------------	-----

Ten geleide

Wie in de gelegenheid is het gebouw van de Tweede Kamer te bezoeken, kan op de tweede verdieping een kunstwerk bewonderen van Auke de Vries met de titel *Appeltjes van Oranje*.¹ In een kersenhouten kistje liggen twaalf afgietsels van appeltjes, die koningin Beatrix zelf heeft geboetseerd. Het 'koninklijke kunstwerk' werd de Tweede Kamer in 1992 ter gelegenheid van de opening van het nieuwe Kamergebouw aangeboden door de twaalf provincies. De appeltjes van oranje verbeelden volgens het Inter Provinciaal Overleg de verbondenheid van de twaalf provincies met het Huis van Oranje.² Met dit kunstwerk worden de pijlers van ons staatsbestel, enerzijds het parlement, anderzijds de Koning en de regering, symbolisch bijeengebracht.

Ook bij de viering van het tweehonderdjarig bestaan van het koninkrijk die op 30 november van dit jaar aanvangt worden Koning en parlement duidelijk met elkaar verbonden. Herdacht worden niet alleen de landing van de Prins van Oranje op het Scheveningse strand op 13 november 1813 en het feit dat Nederland na een periode van Franse overheersing zijn onafhankelijkheid verkreeg, ook aan de democratische verworvenheden die in die tweehonderd jaar tot ontwikkeling kwamen wordt ruimschoots aandacht besteed. Bepalend voor de vorming van het huidige

Appeltjes van Oranje, van Auke de Vries
[Foto: Museum Belvédère, Heerenveen]

Nederlandse staatsbestel was, behalve de instelling van het erfelijke koningschap die in 1815 op de terugkomst van de prins volgde, immers ook de oprichting van de Eerste en Tweede Kamer in datzelfde jaar.³ Al waren de rechten van de Staten-Generaal aanvankelijk beperkt, de Nederlandse monarchie kende van het begin af aan formeel een parlement als tegenmacht.

Zowel de monarchie als de democratie ontwikkelde zich in de loop der jaren. Koningshuis en parlement gingen gretig dan wel noodgedwongen mee met hun tijd, pasten hun houding aan en accepteerden ten slotte de nieuwe verhoudingen die eruit voortvloeiden. De macht van de ministers en het parlement groeide, terwijl de politieke rol van de Koning stap voor stap verder afnam. De Nederlandse monarchie kreeg zodoende in toenemende mate trekken van een republiek met een erfelijk staatshoofd, een republiek van Oranje, zoals Nederland in een andere, bij die tijd passende, verschijningsvorm ook vóór de Franse inval van 1795 geweest was.

Door de constitutionele verbondenheid tussen de Koning (als deel van de regering) en het parlement blijft de monarchie een politiek relevant gegeven. Dit jaarboek belicht daarom de tweehonderd jaar Koninkrijk in relatie tot het parlement.

In twee inleidende artikelen wordt de herdenking van het tweehonderdjarige jubileum van het koninkrijk kritisch tegen het licht gehouden. De historicus *Matthijs Lok* plaatst kanttekeningen bij het beeld van '1813' als een nationale bevrijding en als sleutelmoment in de Nederlandse democratische ontwikkeling. De houding van de politieke elite en de bevolking werd eerder gekenmerkt door pragmatisme dan door vurige Oranje vaderlandsliefde, en napoleontische bestuurders bleken probleemloos in dienst te kunnen treden van koning Willem I. Van een hartstochtelijk streven naar democratie kan evenmin worden gesproken. Democratie en volkssoevereiniteit waren in de postrevolutionaire wereld besmette begrippen geworden.

Herdenkingen zeggen vaak meer over de herdenkers dan over de gebeurtenissen die herdacht worden, betoogt historicus *Jouke Turpijn* in zijn analyse van de herdenkingen rond de vijftig-, honderd-, en honderdvijftigjarige jubilea van het koninkrijk. In 1863 was de herdenking nog een levende herinnering die daadwerkelijk in relatie stond met de actuele politieke strijd. Bij latere herdenkingen was dit veel minder het geval. Het begrip '1813' moest steeds verder worden opgerekt om het te relateren aan het heden en aansprekend te maken voor het grote publiek.

Diederick Slijkerman laat in zijn bijdrage aan het jaarboek zien hoe in de periode van 1813 tot heden het politieke primaat van de Koning verschoof naar achtereenvolgens het kabinet en de Tweede Kamer. Vlak na de Tweede Wereldoorlog dreigde het parlement dit politieke primaat echter weer te verliezen. Koningin Wilhelmina was samen met het kabinet naar Londen gevlucht; het parlement kwam niet meer bijeen en kon de regering dus niet meer ter verantwoording roepen. Het kabinet-Schermerhorn-Drees, dat na de bevrijding in samenspraak met Wilhelmina was samengesteld, stelde de terugkeer van een volwaardig parlement lang uit. De volksvertegenwoordiging eiste vervolgens zelf haar rol op.

Hoe de verhoudingen tussen Koning en parlement zich ontwikkelden in de negentiende eeuw wordt uiteengezet in een artikel dat geschreven is door de auteurs van de biografieënreeks Willem I, II en III: *Jeroen Koch*, *Dik van der Meulen* en *Jeroen van Zanten*. Willem I (1815-1840) en Willem III (1840-1849) verkozen zoveel mogelijk alleen te heersen. Willem I had zijn verkozen tijd wat dat betreft meer mee dan Willem III. Van de drie koningen was Willem II nog het meest liberaalgezind. Ook al had ook hij tijdens zijn regeerperiode in eerste instantie de neiging de roep om hervormingen te negeren, uiteindelijk stemde hij wel in met de grondwetswijziging van

1848, die de ministeriële verantwoordelijkheid vastlegde en de politieke macht van de Koning inperkte ten gunste van ministers en parlement.

Volkskrant-redacteur en koningshuiskenner *Remco Meijer* bespreekt hoe in de loop van de twintigste eeuw de gewoonte ontstond ontmoetingen te organiseren tussen het staatshoofd en het parlement. Onder de koninginnen Emma (1890-1898) en Wilhelmina (1890-1948) waren de relaties tussen het staatshoofd en de Kamerleden afstandelijk, en was er slechts beperkt contact. Ontvangsten van Tweede Kamerleden vonden voor het eerst plaats onder koningin Juliana (1948-1980) en werden voortgezet door haar dochter Beatrix (1980-2013). De afstand tussen het staatshoofd en de volksvertegenwoordigers is dus kleiner geworden, maar hun gesprekken blijven door de ministeriële verantwoordelijkheid precaire aangelegenheden.

Parlementair-historicus *Bert van den Braak* geeft een overzicht van republikeinse uitingen in het parlement. Voor zover deze voorkwamen, waren ze vrijwel zonder uitzondering afkomstig uit de socialistische hoek. Echt principiële debatten werden in de Kamer niet gevoerd over de monarchie; in het parlement werd de monarchie breed gesteund.

Ook over de bijzondere figuur van de ‘minister van Staat’ bestaat in de regel niet veel discussie. Eerste Kamerlid (D66) en staatsrechtsgeleerde *Hans Engels* beschrijft de historische ontwikkeling van het ministerschap van Staat en analyseert de constitutionele betekenis ervan in de huidige praktijk. Het kabinet en het staatshoofd kunnen aan een minister van Staat advies vragen. Dit levert geen staatsrechtelijke problemen op, concludeert Engels, behalve als de Koning buiten de regering om adviezen zou vragen over onderwerpen die het regeringsbeleid betreffen.

De historici *Karin van Leeuwen* en *Marielle Scherer* reflecteren, aan de hand van de bezoeken die koningin Beatrix aflegde aan het Europees Parlement en de inhoud van haar toespraken daar, op de functie van dit soort officiële bezoeken. In de eerste decennia van zijn bestaan stelde het Europees Parlement dergelijke bezoeken enorm op prijs, vooral wanneer de inhoud van de rede aansloot bij de eigen strijd om invloed en zichtbaarheid. Nu deze emancipatiestrijd grotendeels is voltooid, is de laatste jaren de behoefte aan koninklijk bezoek echter afgenomen. Ook op Europees niveau doet de Koning er dus kennelijk politiek gezien minder toe dan in het verleden.

In de rubriek ‘spraakmakend debat’ bespreekt *Anne Bos* het debat dat de Tweede Kamer op 18 april 2013 voerde met staatssecretaris van Veiligheid en Justitie Fred Teeven (VVD) over het overlijden van de Russische asielzoeker Aleksandr Dolmatov. Dolmatov had enkele maanden eerder zelfmoord gepleegd in een cel in een Rotterdams detentiecentrum waar hij was opgesloten om te worden uitgezet. De overheid bleek grote fouten te hebben gemaakt, waarvoor de staatssecretaris politiek verantwoordelijk werd gesteld. De vraag was of hij moest aftreden of kon aanblijven.

Het egodocument sluit nauw aan bij het thema van dit jaarboek. *Jan Willem Brouwer* leidt fragmenten in van het dagboek van Jo Cals (KVP). Als premier (1965-1966) kreeg Cals te maken met problemen rond het huwelijk van prinses Beatrix en Claus van Amsberg. Zijn dagboeknotities geven een goed beeld van de hectiek die dat de premier opleverde.

Hans Goslinga en *Jan Ramakers* interviewden CDA-fractievoorzitter Sybrand van Haersma Buma. Zijn partij verloor dramatisch bij de Tweede Kamerverkiezingen van september 2012 – niet zozeer door het omstreden regeringsavontuur met de VVD en gedoogpartner PVV, denkt Buma, als wel vanwege het sentiment onder de kiezers dat het na al die jaren met het CDA in de regering eens tijd was voor anderen om te regeren. Het slechte verkiezingsresultaat was geen verrassing; Buma was daarop voorbereid. Voor hem was na de verloren verkiezingen

‘de spannende vraag’ vooral: ‘komt er verder verval, verdeeldheid, ruzie en afbraak of is het mogelijk de verdeeldheid achter ons te laten en weer te bouwen aan ons profiel, zoals in de periode 1998-2002?’

Het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* is een uitgave van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Het *Jaarboek* wil in zo breed mogelijke kring belangstelling wekken voor de Nederlandse parlementaire geschiedenis. Het probeert dit te bereiken door naast wetenschappelijke ook opiniërende artikelen op te nemen, alsmede egodocumenten en herinneringen aan onlangs overleden prominente politici, boek-besprekingen en een kroniek van het afgelopen parlementaire jaar. Doorgaans liggen actuele thema’s of gebeurtenissen ten grondslag aan de onderwerpskeuze van de historische artikelen. In het *Jaarboek* komen niet alleen wetenschappers aan het woord, maar ook journalisten en (oud-)politici. In alle bijdragen is het Nederlandse parlement in een nabij of ver verleden uitgangspunt van beschouwing; zijn positie en handelen sinds de opkomst van het parlementaire stelsel in 1848 staat steeds centraal.

Het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* kwam mede tot stand dankzij de steun van het bestuur van de Stichting Parlementaire Geschiedenis (mr. Th.C. de Graaf, dr. G.A.M. Beekelaar, drs. A.M.C. Eijssink, mr. S. van Haersma Buma, drs. A. Slob en mr. G.A. van der Steur) en de wetenschappelijke raad (prof.dr. R.A.M. Aerts, prof.mr. P.P.T. Bovend’Eert, prof.dr. R.A. Koole en prof.dr. G. Voerman) die de Stichting, het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis en de redactie met waardevolle adviezen terzijde stond. Onze dank gaat tevens uit naar Irene Helsen voor de secretariële ondersteuning en naar Susanne Geuze voor de verzorging van de illustraties.

De redactie dankt Museum Belvédère in Heerenveen voor het ter beschikking stellen van een foto van de *Appeltjes van Oranje*.

Carla van Baalen

Hans Goslinga

Alexander van Kessel

Jan Ramakers

Hilde Reiding

Jouke Turpijn

Noten

- 1 Van 7 september tot en met 24 november 2013 bevinden de ‘appeltjes’ zich in Museum Belvédère te Heerenveen, waar ze in het kader van de tentoonstelling *Met Koninklijke instemming* voor het eerst buiten het Kamergebouw worden tentoongesteld.
- 2 *Algemeen Dagblad*, 27 april 1992.
- 3 Zie: www.200jaarkoninkrijk.nl (geraadpleegd op 21 augustus 2013).

Artikelen

‘Herwonnen vrijheid’

‘1813’ als Nederlandse oorsprongsmythe

Matthijs Lok

Nationale vrijheidsstrijd¹

Na een uiterst turbulente periode in ons land en overal elders in Europa, werden in 1813 de grondslagen gelegd voor een nieuw staatsbestel. Prins Willem Frederik, de latere koning Willem I, gaf bij zijn aankomst in Scheveningen een proclamatie uit. Daarin sprak hij niet alleen over de herwonnen vrijheid, maar ook over het grote belang van herstel van handel en welvaart. De notabelen die hem kort daarna het landsbestuur aanboden, benadrukten de veerkracht die op dat moment gevraagd werd van de hele samenleving.²

Met deze verwijzing naar het komende herdenkingsjaar 2013 opende koningin Beatrix de troonrede van 2012. De vestiging van de Oranjemonarchie in 1813-1815 werd door de vorstin getypeerd als een moment van herwonnen vrijheid en als een nieuw begin in ons volksbestaan.

Deze verwijzing naar de jaren 1813-1815 is een echo van een veel ouder beeld van het ontstaan van het Koninkrijk der Nederlanden. De eerste eigentijdse geschiedschrijvers, zoals Johannes van der Palm, George Chad, Herman Boscha en Johan Konijnenburg, schiepen al in de eerste jaren na de landing van de Prins van Oranje op het Scheveningse strand op 30 november een beeld van ‘1813’ als een nationale bevrijding na een brute buitenlandse overheersing.³ In talloze pamfletten, liederen, gedichten en prenten werd de prins afgebeeld als een liefhebbende vader die vol vergeving terugkeerde te midden van zijn verweesde maar dankbare kinderen, het Nederlandse volk. Protestantse auteurs spraken zelfs in Bijbelse termen van een ‘Verlossing’. Waar Willem I gezien werd als een vaderfiguur en als held in de traditie van zijn voorouder Willem de Zwijger, verwerd de ‘Corsicaanse wesp’ Napoleon tot een ‘menseneter’, waarmee de pamflettisten doelden op de vele slachtoffers die zijn militaire campagnes maakten. De wispelturige Fransen, de nieuwe Spanjaarden van de negentiende eeuw, waren de willige instrumenten geweest van deze wrede despoot.⁴ Het beeld van het eind van de inlijving bij het napoleontische keizerrijk (1810-1813) als een nationale bevrijding en terugkeer naar de oude vaderlandse tradities werd in steen gehouwen in het monument dat in 1869 werd onthuld op het Haagse Plein 1813.⁵ In reliëf wordt hierop verbeeld hoe de dappere bevolking de ketens van de Franse tirannie doorbreekt en juichend zijn Oranjevorst ontvangt op het Scheveningse strand.⁶

De nationale ‘vrijwording’ en de stichting van het koninkrijk in 1813-1815 vormen zo, samen met de Nederlandse opstand van de zestiende eeuw, de Gouden Eeuw en de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog, een van de belangrijkste oorsprongsmythes van de Nederlandse nationale staat. Met oorsprongsmythe wordt hier een bewust of onbewust geconstrueerd geschiedbeeld bedoeld dat een politiek bestel verklaart en legitimeert.⁷ Tegelijkertijd valt ook juist de geringe aandacht op voor ‘1813’, zeker in vergelijking met de rol die de herinnering